

A szlengről és legújabb szlengszótárainkról

Laczik Mária

1. Bevezetés

A csoportnyelvek tanulmányozása régóta foglalkoztatja a nyelvészeket, de intenzívebb kutatásuk az utóbbi évtizedekre tehető. Ez jellemzi a hazai szlengkutatást is. A '90-es évek közepén a szlengkutatás debreceni műhelyében megindult a *Szlengkutatás* c. sorozat, melynek ötödik köteteként 2008-ban megjelent *A magyar börtönszleng szótára*, egy gazdag anyaggyűjtésről tanúskodó vaskos kötet. Ugyanebben az évben *Az ékesszólás kis-könyvtára* sorozat 9. tagjaként napvilágot látott egy másik szlengszótár is, Parapatics Andrea összeállításában, amely a mai magyar szleng összegyűjtését és értelmezését tűzte ki céljául. E rövid áttekintésben ez utóbbi szótár elemzésére vállalkozom, két másik szótárral összevetve (*A magyar börtönszleng szótára* és Minya Károly: *Új szavak I.*), de mielőtt erre rátérnék, szeretnék egy kis áttekintést adni magáról a szleng nyelvi jelenségéről és a szleng értelmezéséről.

A szlenget kutatók többsége egyetért abban, hogy a szleng fogalmának nincs megfelelő definíciója a szakirodalomban, ebből következőn, a szleng elnevezése, meghatározása és megítélése nem egységes, szinte minden kutatónál más-más meghatározást olvashatunk. A szleng első definíciója egy 1828-ban kiadott angol nyelvű szótárban olvasható (Reves), mely meghatározás mára számtalan módosuláson ment keresztül. A hazai szlengkutatásban alapvető cikként tartják számon Péter Mihálynak a költői nyelvhasználatot a szlenggel összehasonlító tanulmányát, melyben úgy fogalmaz, hogy alapvetően „...mindkettőt a kifejezési lehetőségek megújításának, az elkülönülésnek, a »másként mondásnak« igénye” mozgatja (Péter 1980: 276). Kis Tamás a hazai kutatásokra alapozva 1997-ben azt állapítja meg, hogy: „Ma még egyetlen magyar szlenggel foglalkozó munka sem teheti meg, hogy ne próbálja meg definiálni a szlenget, vagy legalábbis körülírni vizsgálatának tárgyát, ugyanis nem rendelkezünk olyan általánosan elfogadott, a szleng főbb tulajdonságait összefoglaló meghatározással, amelynek alapján biztosra vehetnénk, hogy az olvasó és a szerző ugyanazt fogja érteni szlengen” (239). Felmerült az a gondolat is, hogy egyáltalán

meghatározható-e a szleng nyelvi jelensége, és hogy célszerű-e a magyar nyelvészetben ezt a kifejezést használni.

Meghatározásaikban abból indulnak ki a szlengkutatók, hogy lényegében mindenki ismeri, érti, egyéniségének, életkorának, társadalmi hovatartozásának, a beszédhelyzeteknek megfelelően használja is a szlenget. A szleng, jellegéből fakadóan, állandó módosuláson megy keresztül, ezt az állandó változást a meghatározásoknak is követniük kell. A csoportnyelv szavai gyorsan elavulnak, és hamar átadják helyüket az újabb keletkezésűeknek. A szleng egy olyan sajátos beszédmód, divatjelenség, amely rövid időn belül tud széles körben elterjedni, de ugyanolyan gyorsan el is avulhat. Sokszor definiálják tiszavirág életű jelenségnek, amely vonását ugyanakkor nevezhetjük relatívnak is. A szlengnek gyakori megújulásra van szüksége, hogy megtarthassa alapvető nyelvi jellemzőjét, az expresszivitást. A gyakori megújulás, a változás ugyanakkor dinamikus jellegéről árulkodik. Abban mindenki egyetért, hogy a szleng a beszélt nyelv sajátosága, s mivel a szleng a szavakban és nem a nyelvtanban jelenik meg, a szókincsnek a legszabadabban változó része. A szleng a kötetlen beszédhelyzetekre jellemző, s nagyon fontos sajátosága, hogy kreatív. Használatának egyik célja, hogy figyelemfelkeltő, meglepő, szórakoztató vagy éppen megdöbbenítő legyen, hogy kiemelkedjen a többi lexikai egység közül (Andersson 1999: 254). A szleng gyakran humoros jellegű, a beszélők arra törekszenek, hogy a mindennapi szavak helyett szokatlan, tréfás és olykor szándékosan otromba kifejezéseket használjanak (Domasnyev 1999: 188). A szlengben – mint a köznyelv egyik változatában – éppen ezért egyesek a nyelvteremtő erő elevenségét üdvözlik, s szép új kifejezéseket is a hordalékának tartanak, míg mások elítélik, mert durva kifejezéseknek is helyet ad (Szilágyi 1999: 10).

2. Vizsgált szlengszótáraink tematikája

A szleng elsősorban szóbeli nyelvi forma (Domasnyev 1999: 189), aminek nem mondanak ellent az egyre-másra megjelenő szlengszótárak. Ismeretes, hogy a legtöbb nyelv kiadta a maga általános és csoportnyelvi szótárát, s ugyancsak ismeretesek kétnyelvű szlengszótárak is (Fenyvesi 2001). A szűkebb vagy tágabb körben végzett gyűjtések eredményeképpen megjelenő szótárak mintegy megállót jelentenek a szleng állandóan változó folyamatában. Ezért sem tartottam volna feleslegesnek a Parapatics-szótár címéhez egy olyan kiegészítést hozzáilleszteni, amely formájában is jelezhetné, hogy

a későbbiekben várható a szleng állandó mozgását követő újabb kutatások eredményeit közzétevő kiadvány, ami egyben sorozatjellegűt is kölcsönözhetne neki. Ezt a módszert láthatjuk Minya *Új szavak I.* kiadványában (2007), amely jelzés számomra azt is sugallja, hogy a köznyelvi lexika állandó változása is lexikológiai kérdéseket vet fel.

Parapatics szótára előszavában rögzíti, hogy olyan szavak, kifejezések kerültek be a szótárba, „amelyekkel bármikor találkozhatunk napjainkban, az újságokban, a televíziós műsorokban, az interneten, az iskolai, munkahelyi, családi beszélgetések során vagy akár az utcán is” (Parapatics 2008: 9). Nem tematikus szótárról van tehát szó, ellentétben Szabó Edina börtönszleng szótárával, amelyet egy zárt(abb) közösség nyelvhasználatából állított össze, ami nem zárja ki ugyanakkor, hogy a két szótárnak ne lennének több ponton átfedést mutató részei. Szabó szótárában a börtönszleng tematikai csoportjai („attrakciós központjai”) (Szabó 2008: 20) a börtöntársadalmat, annak hierarchiáját és értékhierarchiáját tükrözik, amelyek középpontjában az ember áll, jellemének különböző megnyilvánulásával. Erről maga a szerző is ír előszavában (uo. 20–25), megnevezve olyan szinonimákban gazdag témaköröket, mint *viselkedés, testiség, szexualitás, homoszexualitás, a nő, a női testrészek, férfitestrészek, közösülés*. Ugyanakkor a szleng kifejezések köre kiterjed teljesen ártatlan fogalmakra is, ahogy azt másik vizsgált szótárunkban is megfigyelhetjük. A börtönszlenghez képest a Parapatics-szótár tematikailag sokkal szerteágazóbb, fogalomköri szinonimamutatójában 32 főcsoportot különít el, ezek esetében olykor alcsoportokat is megnevez. Döntő többségben olyan főcsoportok vannak (21), amelyekben nem tüntet fel alcsoportokat, mint a *népnevek, pártállások, emberek, testrészek, társalgás, társas viselkedés, verés, szidás, lélektan, megvetés, természeti jelenségek, időjárás, ünnepek, kozmetikumok, intézmények, üzletek, helyiségek, munkahely, foglalkozás, helységek, pénz, elemi életjelenségek, mennyiség*. Több-kevesebb alcsoportot találunk viszont a többi fogalomkörnél. Legtöbbel a *hobby, szabadidő* és az *iskola* fogalomkör rendelkezik (6-6), de nem sokkal marad el (4) a *kapcsolatok (család, szerelem, barátság, nemi élet)* fogalomkör sem. Ugyancsak több alcsoportot különít el a *táplálkozás, az élőlények, az öltözködés, a bűnözés* fogalmak használatában.

Mivel a szleng ősi jelensége mindig eredeti beszédmódon alapul, rendkívül sok közötté a rokon értelmű szó (Domasnyev 1999: 188). A szinonimák gazdagságára nagyszerű példa mindkét szlengszótár. Jespersen állapítja meg, hogy a szleng legkedveltebb és szinonimákban leggazdagabb területeként általában a különböző testrészek említhetők (Jespersen 1999: 206), s ezt mindkét szótár megerősíti. Parapatics általános szótára is hasonlóan gazdag az *italozás, a részegség, az alkoholos állapot, az erőszak* nyelvi formába önthető alakjaiban. A szinonimákban gazdag fogalomkörök között több a negatív tartalmú szócikk, utalok itt a *tudatlanság, buta, szerencsétlen, ügyetlen, rossz gyenge minőségű, kellemetlen, faragatlan, negatív tulajdonságok, reagálások* fogalomkörökre. Ehhez képest pozitív kisugárzásról mindössze *a nagyon, teljesen, a jó, nagyon jó* valamint a lexikai fokozás szócikkei (*sirály, király, penge, csúcs*) vallanak.

Feltűnően sok szinonimával rendelkeznek a szótárba bevett igék közül a *mesél, beszél, megy, elmegy, eszik, megüt, berúg, közösül, akadékoskodik, gonoszodik, kötekszik, ügyeskedik, küzd, törekszik valami elérésért, valami meghódítására*.

3. A szlengszótár és a köznyelvi szótár szócikkei

Vizsgáljuk meg közelebbről Parapatics Andrea szlengszótárának (2000) és Minya Károly köznyelvi szótárának (1250) szócikkeit. A két szótár összevetését abból a megfontolásból teszem, hogy a szleng alapvetően a köznyelvből építkezik, de fordított is lehet a folyamat. Mindkét szótárban megtaláljuk a lexémák értelmezését, használatukra utaló példamondatokat, és rövidebb vagy részletesebb szófaji megjelölésüket. Kétségtől, a két kiadvány szócikkeinek jellegében az eltérés dominál, de figyelmet érdemelnek azok a szócikkek, amelyek egybeesnek, vagy a szlengképződés folyamatát is érzékelni engedik.

A szócikkek alapján az alábbi észrevételek fogalmazhatók meg.

3.1. Azonos alak – azonos jelentés (12 lexéma)

becsajozik, bevállal, csúcs, király, eltapsol, húzás, kábszer, lepenget, megzakkan, pézsé, pogi, pörög. Nem célom, hogy eldöntsem, melyik szótárban van ezeknek a szavaknak a megfelelő helye, de az átfedés árulkodik a szóalkotás folyamatáról, a szavak stílusértékének változásairól is.

3.2. Azonos alak – nem teljesen azonos jelentés (3 lexéma)

A *izomagyú* alak 'erős testalkatú, kigyúrt felsőtestű férfi' jelentésben szerepel a köznyelvi szótárban, a Parapatics-szótár értékítéletet is tulajdonít a szónak, 'izmos, de buta' értelemben. A *keménykedik* ige 'szigorú viselkedés, túl határozott állásfoglalás és valamilyen ügyben való intézkedés' jelentéssel szerepel Minyánál, míg a szlengszótár pejoratívabb értelmet tulajdonít neki, és 'a nagyképű, nem természetesen viselkedő' jelentésben tünteti fel. A *lenyúl* ige 'ellop, eltulajdonít' jelentését a szlengszótárban is megtaláljuk, de ugyanez az ige a szlengben újabb jelentéssel is használatos, 'kölcsonkér valakitől, lenyúl valakit valamivel'.

Ez a két csoport jó példa lehet arra is, hogy a többjelentésű szavakból az egyes nyelvi rétegek más-más jelentést domborítanak ki.

3.3. Azonos alak – eltérő jelentés (2 lexéma)

A *bekattan* igét a köznyelvi szótár 'elveszti türelmét, idegileg kikészül, megzavarodik, megőrül' jelentésben használja, Parapaticsnál az 'elfárad, begyullad, megbolondul' értelmezés kerül előtérbe. A *joystick* szónak Minya Károly a műszaki jelentését emeli ki szótárában ('botkormány, kormányrúd játék vagy műszaki eszköz irányítására'), míg Parapatics az eufemisztikus, tréfás jelentésénél fogva ('hímvesző') veszi be szótárába. Megjegyzendő, hogy a börtönszlengben az utóbbi megnevezésére a botkormány alak is szerepel a szinonimák sorában.

3.4. Eltérő szófaj – nagyjából azonos jelentés (4 lexéma)

A köznyelvi szótárban a *bénázik* ige 'szerencsétlenkedik, ügyetlenkedik' jelentésben szerepel, a szlengszótár a *béna* melléknevet szerepelteti szinte azonos jelentéssel ('szerencsétlen, ügyetlen'), de társul hozzá egy többletjelentés is 'buta, szellemileg gyenge'. A *gáz* 'baj, gond, probléma' a szlengszótárban *gázos* melléknévi alakban és 'kellemetlen helyzet' jelentésben szerepel. A *macera* főnév (vesződség, tortúra, nagy munka) a *macerás* melléknévvel váltakozik 'bonyolult, fáradságos' értelemben. Minya Károlynál a *pengés* lexéma, 'ügyes, technikás' értelmet kap, Parapatics gyűjtésében a *penge* a 'nagyon jó' jelentésben kerül be.

3.5. Alakváltozatok azonos jelentésben

Az informatika terjedésével a köznyelvi szókincs egyre szerveesebb részévé válnak az olyan szavak, mint *processzor*, *e-mail*, *mobil*, s ez a jelenség a szlengalkotásra is hatással van. Így születtek meg az olyan képzett alakok, mint *proci*, *mobika*, *emil*, *emilezik* – ez utóbbiak tréfás magyaros hangzással.

3.6. Egyéb szavak

A *narkó*, *narkózik*, *narkós* lexémák csak az Új szavak szótárába kerültek be, a Parapatics-szótár szócikkei között nem szerepelnek. A szlengszavak eredetét vizsgáló kutatások bizonyítják, hogy a köznyelvi, és a különböző csoportnyelvi változatok mellett nagy számban kerül át az általános szlengszókincsbe a társadalom peremén működő kábítószeripar szókincséből is (Andersson 1999: 253), amelyek idővel akár köznyelvi használatúakká is válhatnak.

3.7. Diáknyelvi elemek

Találunk példát a szlengszótárban az ifjúsági nyelvhasználatra, ezen belül a diáknyelvben használatos betűszókra: *művtöri*, *művtöris*, *művszer*, *művszerves művter*, *szakdoga*, *szakdogapara*. Erről a területről számos hasonló szerkezetű lexéma lenne összegyűjthető egy, a mai ifjúság nyelvhasználatát feltérképező szótárban (Bachát 1980).

4. A szóalkotás módjai

A köznyelv és a szleng szóalkotási módjait összehasonlítva – eltekintve a számadatoktól –, hasonló tendencia mutatható ki, leggyakrabban a szóösszetételt és a szóképzést használja fel arra, hogy új, kifejező erejű szavakat hozzon létre. Minya Károly szótárában igen nagy az összetett szavak aránya, az 1250 szócikk közül 801 különböző típusú összetétel, ezen belül a jelentéssűrítő összetétel dominál – ezt a szótár előszavában (2007: 7) számszerűsíti is a szerző (*hulladékudvar*, *humánerőforrás-menedszer*, *profitorientált*, *programnyelv*). A szóképzést ehhez képest elenyésző példa képviseli, mindössze 68 lexémával van jelen. A fennmaradó mennyiség osztozik a szóalkotás többi formáján, mint a szóvegyülés, -rövidülés, tükörszó, elvonás, mozaikszó.

A szlengben erős a hajlam, a szavak lerövidítésére, amely jelenség a hosszabb, sokszor idegen eredetű szavakat célozza meg (*belő, fagy, fejtágítás, fű*). A különböző szlengtípusokban a szószerkezetek használata is megfigyelhető. Nem ritka az sem, hogy a köznyelvhez viszonyítva hosszabban fejezi ki magát, egész asszociációs láncsal (*összetolja a bűtort, le van robbanva, szét van csúszva, gellert kap, el van szállva magától, bedurran az agya*). Gyakori jelenség, hogy olyan egyszerű elemeknek is szerepet szán, mint az igekötők, amelyek a szleng játékosságáról, tréfálkozó kedvéről, találménységéről árulkodnak (*lepattan, lepenget, leperkál, bedörzsöl, bedurran, beelőz, bekávézik*). Előfordul teljesen önkényes szóképzés is (*lepetés, iszi, imba*).

A mindennapi nyelvhasználat során akarva-akaratlanul mindannyian hallunk és használunk szlenget, igaz, eltérő mértékben. Vannak olyan dolgok, olyan nyelvi helyzetek, amelyek mintegy felkínálják a szleng használatát. Andersson véleményével (Andersson 1999: 255) nagyon sok szlengkutató egyetért, miszerint: „A szlengszavakat könnyű megtanulni, de nehéz naprakészen maradni, helyesen használni és kombinálni a szavakat.” A szlengnek az a törekvése, hogy meneküljön a szabályos, szokványos, átlagos szavak használatától, túlmutat az egyén nyelvhasználati szokásain, bizonyos közös emberi vonásokat is takar.

Irodalom

- Andersson, L.G., Trudgill, P. 1999. A szleng. In: *Tanulmányok a szleng fogalmáról*. Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó. 247–260.
- Bachát L. 1980. Az ifjúsági nyelv szókészletének eredete. In: *Magyar Nyelvőr* 3. 148–157.
- Domasnyev, A. I. 1999. Társalgási nyelv, szleng, zsargon. In: *Tanulmányok a szleng fogalmáról*. Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó. 183–195.
- Fenyvesi I. 2001. *Orosz–magyar és Magyar–oroszlengszótár*. Budapest: SYCA Kiadó.
- Jespersen, O. 1999. A szleng. In: *Tanulmányok a szleng fogalmáról*. Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó. 203–211.

- Kis T. 1997. Szempontok és adalékok a magyar szleng kutatásához. In: *A szlengkutatás újtjai és lehetőségei*. Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó. 237–293.
- Minya K. 2007. *Új szavak I.* Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Parapatics A. 2008. *Szlengszótár. A mai magyar szleng 2000 szava és kifejezése fogalomkörü szinonimamutatóval*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Péter M. 1980. Szleng és költői nyelvhasználat. *Magyar Nyelvör* 3. 273–281.
- Péter M. 1999. „Húsz év múlva”. Régebbi és újabb gondolatok a szlengről. In: *Tanulmányok a szleng fogalmáról*. Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó. 25–38.
- Reves, H. F. 1999. Mi a szleng? Véleménykutatás. In: *Tanulmányok a szleng fogalmáról*. Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó. 197–202.
- Szabó E. 2008. *A magyar börtönszleng szótára*. Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó.
- Szilágyi N. S. 1999. A csoportjellegü szövegek. In: *Tanulmányok a szleng fogalmáról*. Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó. 9–13.